

Suffixes and suppletion as an operating means in verbal system

Суфіксація та суплетивізм як видотворчі засоби у системі дієслів

Tetiana Chuban

Ph.D. in Philological Sciences,
Associate Professor

Тетяна Чубань

кандидат філологічних наук,
доцент

chuban1960@ukr.net

ORCID iD: orcid.org: 0000-0002-7199-0684

*Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University*

30, Sukhomlynskyi Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv Reg., Ukraine, 08401

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет*

*імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401*

Tetiana Levchenko

Ph.D. in Pedagogy,
Associate Professor

Тетяна Левченко

кандидат педагогічних наук,
доцент

tanyalevchenko2010@ukr.net

ORCID iD: orcid.org: 0000-0002-4275-7701

*Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University*

30, Sukhomlynskyi Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv Reg., Ukraine, 08401

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет*

*імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401*

Original manuscript received: April 22, 2019

Revised manuscript accepted: May 01, 2019

ABSTRACT

The article highlights the main aspects of the study of imperfection of verbs in modern Ukrainian, and investigates the question of the importance

of observing the verb during the study of the modern Ukrainian language. The parameters of verbal and nominal verbs reproduction are described. The group of verbose verbs of the Ukrainian language, which has its own peculiarities in its compatibility with suffixes, is distinguished and characterized. The justification is confirmed by examples. It is concluded that replaceable verbs have their own specificity in the use of means of species correlation, which is due to their word-building structure. Reversible verbs participate in the formation of perforative and imperfect species correlations at the first degree of speciation, in the second degree of speciation, where the main means of species correlation are the suffixes of imperfection, in prefixal verbal verbs the real form of such suffixes is greater than that of prefixal removable verbs of the finished species.

The purpose of the paper predetermined the use of a set of theoretical and empirical methods. The methods of analysis and synthesis are used, which summarizes and specifies the theoretical principles of the problem research, analyzes and commented on available terminological definitions of the phenomenon of speciation. The method of cultural analysis for the expression of linguistic means in the texts is used.

Key words : *verb, type, abbreviated verbs, verbal verb, suffixation, imperfection, supplevisism, Ukrainian language.*

Вступ

Актуальною проблемою нині є висвітлення особливостей морфологічної структури дієслова, вираження видових значень відіменних та вербальних дієслів. Останнім часом у вітчизняному мовознавстві помітне зростання інтересу дослідників до питання про видові форми дієслова в українській мові. Учені вважають лексико-семантичну групу твірною базою у внутрідієслівному словотворенні. Проблема статті полягає у висвітленні особливостей вираження видових значень відіменних та вербальних дієслів, адже вони (видові значення) охоплюють усі форми дієслова, тобто мають універсальний характер, у аналізі вираження власне дієслівних та похідних категорій дієслова.

Мета статті – дослідити проблему видотворення дієслів у сучасній українській мові: встановити і описати значення суфіксації та суплетивізму як видотворчих засобів у системі дієслів.

Матеріал і методи досліджень

Мета статті зумовила застосування комплексу теоретичних і емпіричних методів. Застосовано методи аналізу й синтезу, завдяки яким узагальнено й конкретизовано теоретичні засади дослідження проблеми, проаналізовано й прокоментовано наявні термінологічні визначення явища видоутворення. Використано метод культурологічного аналізу для вияву мовних засобів у текстах.

У працях «Теоретична морфологія української мови» (Вихованець, Городенська, 2004: 233), «Словотвірна структура слова» (Городенська,

Кравченко, 1981: 90), «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» (Селіванова, 2006: 60), описано особливості українського дієслова, видову структуру дієслів, видові кореляції вербальних, відіменних та багатозначних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів. Семантичні особливості дієслова на матеріалі дієслів звучання описує І. В. Івлієва (Івлієва, 2016: 11).

Результати та їх обговорення

Вербальні дієслова сучасної української мови мають великий потенціал видотворчих засобів, які поділяються на засоби творення виду до відповідних вербальних дієслів недоконаного виду та засоби творення корелятивів недоконаного виду до вербальних дієслів доконаного виду. У першій групі видотворчих засобів визначальна роль належить префіксам.

Другорядну роль у формуванні відповідників доконаного виду до безпрефіксних вербальних дієслів недоконаного виду відіграють суфіксація та суплетивізм. Чергування основотворчих, або тематичних, суфіксів, що спричиняється до утворення видових кореляцій, спостерігається насамперед у структурі тих вербальних дієслів, які в сучасній українській мові вже не сприймаються як префіксальні, оскільки не стало відповідних безпрефіксних дієслів. Їх називають дієсловами із зв'язаними основами, або морфемно не членованими дієслівними основами, пор.: *взу-ва-ти-ся – взу-0-тися, роззу-ва-тися – роззу-0-тися, розповід-а-ти – розповіс-0-ти*. Це зумовлено тим, що вторинна суфіксація, або імперфективізація, є основним засобом у системі видотворення префіксальних дієслів доконаного виду, пор.: *забуд-ува-ти – забуд-овува-ти, підпис-а-ти – підпис-ува-ти, підстриг-0-ти – підстриг-а-ти, запус-и-ти – запус-а-ти* і т. д.

Чергуванням суфіксів зумовлені видові кореляції і деяких безпрефіксних вербальних дієслів. Цілковито очевидний їх спорадичний характер. Видова співвіднесеність спільнокоренових дієслів з різними суфіксами, на думку дослідників, є результатом історичного розвитку дієслівної системи. Про це свідчать передусім ті типові чергування суфіксів, що становлять основу видової корелятивності суфіксальних вербальних дієслів. Серед них такі чергування, як: *-а- – -о- (сідати – сісти, лягати – лягти), -ва- – -о- (ставати – стати, давати – дати), -а- – -и- (процати – простити)* та ін.

У видові пари з суплетивними формами доконаного виду об'єднуються лише деякі вербальні дієслова, пор.: *брати – взяти, ловити – піймати, говорити – сказати*.

Ця група видотворчих засобів використовується в основній сфері власне граматичного видотворення, яку представляє видова співвіднесеність форм доконаного та недоконаного виду префіксальних вербальних дієслів, між якими, як вважає більшість дослідників, встановлюється повна лексико-семантична тотожність. Форми недоконаного виду в таких кореляціях утворені за допомогою суфіксів

імперфективації, які в основному й репрезентують цю групу видотворчих засобів. Вони корелюють з відповідними суфіксами префіксальних форм доконаного виду, утворюючи такі пари співвідносних за видовою ознакою суфіксів -ува- – -и- (*відкотити – відкочувати, підсмажити – підсмажувати*), -ува- – -а- (*зв'язати – зв'язувати, підписати – підписувати*), -овува- – -ува- (*підпорядкувати – підпорядковувати, замалювати – замальовувати*), -ва- – -о- (*вилити – вилити, запити – запивати, підбити – підбивати*), -а- – -о- (*виповзти – виповзати, відпливти – відпливати*), -и- – -о- (*завезти – завозити, принести – приносити*).

У формуванні видових кореляцій префіксальних вербальних дієслів незначну роль відіграє зміна наголосу, яка спричиняється до того, що префіксальні форми доконаного та недоконаного виду співвідносяться як омографи, пор.: *розрізати – розрізати, розкидати – розкидати, скликати – скликати, викликати – викликати, накликати – накликати, насипати – насипати, розсипати – розсипати, підсипати – підсипати* та ін. Зміна наголосу послідовно використовується як супровідний, додатковий видотворчий засіб до вторинної суфіксації, пор.: *зав'язати – зав'язувати, підв'язати – підв'язувати, розв'язати – розв'язувати, перемалювати – перемальовувати, розмалювати – розмальовувати, налити – наливати, підлити – підливати, допити – допитати, забити – забивати*.

Самостійним засобом видотворення, але тільки в структурі деяких префіксальних вербальних дієслів, зрідка буває чергування голосних або приголосних звуків у їх коренях, пор.: *набрати – набирати, забрати – забирати, нарвати – наривати, дорвати – доривати, прислати – присилати, переслати – пересилати, забгати – забигати*.

Характерно, що для утворення корелятивів недоконаного виду до префіксальних вербальних дієслів доконаного виду одночасно використовується два і більше засобів імперфективації, причому лише один з них, а саме чергування суфіксів, є основним, а інші, здебільшого чергування голосних або приголосних звуків у коренях дієслів та зміна наголосу, мають супровідний характер, пор.: *упустити – упускати, підмостити – підмоцати, заявити – заявляти, зберегти – зберігати, підвезти – підвозити, видерти – видирати, відкотити – відкачувати, намастити – намащувати, обмолотити – обмолочувати, допекти – допекати, пересісти – пересідати, наносити – наносувати, догодити – догоджати* й ін.

Вербальні двовидові дієслова представлені дієслівними основами іншомовного походження, оформленими на ґрунті сучасної української мови за допомогою суфіксів -ува-, -ізува-/изува-, -ірува-/ирува-, -фікува-, пор.: *абсорбувати, акредитувати, ампутувати, атестувати, інформувати, експропріювати, рекомендувати, амортизувати, електризувати, вулканізувати, нуліфікувати* та ін. Вони

характеризуються відсутністю морфологічного вираження граматичних значень доконаного та недоконаного виду, омонімією видових форм. Але будь-яке ізольоване двовидове дієслово в умовах контекстного оточення виражає значення недоконаного або доконаного виду. Поняття «контекст» охоплює вживання часово-способових форм з відповідними лексико-граматичними засобами. Значення недоконаного виду двовидових дієслів пов'язується передусім з особовими формами теперішнього часу дійсного способу, що супроводжуються темпоральними прислівниками типу *сьогодні, постійно, кожен раз* та ін. (пор. Україна *сьогодні акредитує* дипломатичних представників у різні держави), а також із формами складного та складеного майбутнього часу дійсного способу, з якими можуть вживатися темпоральні прислівники *згодом, потім, завтра* й под. або ж прислівник *ніколи* в заперечних конструкціях (пор. Україна *згодом акредитуватиме (буде акредитувати)* дипломатичних представників у різні держави; Україна *ніколи не акредитуватиме (не буде акредитувати)* своїх дипломатичних представників у ті держави, які не визнають її як незалежної держави). Значення недоконаного виду двовидові вербальні дієслова виражають і тоді, коли вони входять до складу дієслівного складеного присудка, утвореного за допомогою фазових дієслів (пор. Україна *(почала, продовжує, завершує) акредитувати* своїх дипломатичних представників у різні держави).

Форми двовидових вербальних дієслів доконаного виду майбутнього часу збігаються з формами теперішнього часу, але вони поєднуються з іншими темпоральними прислівниками, а саме: *згодом, потім, завтра* та ін. (пор. Україна *згодом (потім, завтра) акредитує* своїх дипломатичних представників в інші держави). Із значенням доконаного виду вживаються двовидові дієслова у формі минулого часу дійсного способу. Особливо воно увиразнюється тоді, коли ці форми супроводжуються темпоральними прислівниками *вже, заздалегідь* і под., пор.: Україна *вже акредитувала* своїх дипломатичних представників у різні держави. Нарешті, значення доконаного виду двовидові вербальні дієслова передають, вживаючись у формах умовленого способу навіть без супровідних прислівників, пор.: Україна *акредитувала б* своїх дипломатичних представників, якби мала кошти.

Поширеною є думка, згідно з якою основним критерієм визначення того чи іншого префікса як суто видового, граматичного є неможливість утворити від префіксального дієслова доконаного виду імперфектив другого ступеня, тому що він тотожний безпрефіксному першого ступеня. Якщо ж префіксальне дієслово має вторинний імперфектив, то воно перебуває поза видовою співвіднесеністю з первинним імперфективом. Ідеться про тріади типу *взяти – завзяти – звужувати; писати – дописати – дописувати; колоти – розколоти – розколювати* й под. Обстеживши весь масив перфективних дієслів сучасної української мови, ми дійшли висновку, що збігаються лексично з безпрефіксними

дієсловами недоконаного виду і не утворюють вторинних імперфективів лише дієслова з префіксом по-. З іншого боку, для багатьох перфективних дієслів, префікси яких зазнали часткової або повної десемантизації, можливі суфіксальні імперфективи. Це пояснюють високою продуктивністю імперфективації, а також більшою виразністю недоконаного виду в другій видовій парі. Нам здається, що абсолютизувати критерій відсутності/наявності вторинного імперфектива при визначенні префіксальних видових пар не можна, бо це, як свідчать матеріали Словника української мови, призводить до помилок, адже тут дієслова звучання з префіксом про-, очевидно, як такі, що не мають вторинного імперфектива, об'єднані у видову пару з відповідними безпрефіксними дієсловами недоконаного виду, напр.: *продзеленчати* – *дзеленчати*, *продзеленькати* – *дзеленькати*, *продзенькати* – *дзенькати* та ін., а частина дієслів конкретної фізичної дії з префіксом з-/зі-, с- через те що від них утворюються вторинні імперфективи, не вважаються корелятами доконаного виду до відповідних безпрефіксних дієслів недоконаного виду. Ідеться про дієслова типу *жати* – *зжати* – *зжинати* (*пшеницю*), *орати* – *зорати* – *зорювати* (*поле*), *рубати* – *зрубати* – *зрубувати* (*дерево*) та ін. З таким представленням видової співвіднесеності зазначених дієслів не можна погодитися, тому що дієслова звучання, виражаючи внутрішньо необмежені дії, взагалі не корелюють за видовою ознакою. Що ж до вербальних дієслів конкретної фізичної дії, то вони. Як уже відзначалося вище, належать до дієслів з граничною семантикою, що забезпечує їм за наявності десемантизованих перфективних засобів видову співвіднесеність з префіксальними формами доконаного виду. Найбільш граматикалізованим у семантичному контексті цих дієслів виявився префікс з-/зі-, с-, бо в нього повністю знівельовалося просторове значення. Саме тому в підручниковій та й почасти в науковій літературі він кваліфікується як один з основних, поряд з префіксом по-, засобів граматичної перфективації дієслів конкретної фізичної дії. Ми ж вважаємо, услід за деякими аспектологами, що префікс з /зі-, с- справді, найбільш десемантизований. Але повністю не граматикалізований, бо він увиразнює результативне значення, закладене в лексичній семантиці дієслів творення, на позначення різних видів трудової діяльності людини, пор.: *сукати* – *зсукати*, *ткати* – *зіткати*, *кувати* – *скувати*, а також дієслів, що означають дії, які спрямовані на об'єкт з метою його руйнації або знищення, пор.: *гризти* – *згризти*, *рубати* – *зрубати*, *ламати* – *зламати* та ін. Пор.: *Жінка тче килим*; *Жінка зіткала килим*; *Коваль кує підкову*; *Коваль скував підкову*; *Господиня пече тиріжки*; *Господиня спекла тиріжки*; *Двірники рубають куці*; *Двірники зрубали куці*. Ті аспектологи, які граматичну доконаність пов'язують з результативністю дії, процесу або стану, співвідносні дієслова типу *молоти* – *змолоти*, *доїти* – *здоїти*, *жувати* – *зжувати* й под. трактують як префіксальні видові пари. Це спричинилося до

непослідовності у визначенні статусу дієслів конкретної фізичної дії та деяких інших з префіксом з-/ зі-, с-. Так, наприклад, у Словнику української мови дієслова *збудувати*, *змурувати*, *зварити* подаються як кореляти доконаного виду дієслів недоконаного виду *будувати*, *мурувати*, *варити*, а подібні до них дієслова, зокрема *зробити* (*іграшку*), *скувати*, *зсувати*, *зіткати*, *сколотити* (*масло*), *скосити*, *зорати*, *здоїти*, *згоїти* та ін. не об'єднуються у видові пари із співвідносними безпрефіксними дієсловами недоконаного виду.

У системі безпрефіксних відіменних дієслів, тобто дієслів, утворених за допомогою суфіксів від іменникових, прикметникових, числівникових та займенникових основ, які становлять серцевину відіменних дієслів взагалі, префікси виступають єдиним засобом їх видової корелятивності.

Відіменні дієслова, які постали від цих типів твірних основ префіксально-суфіксальним та префіксально-суфіксально-постфіксальним способами, на відміну від суфіксальних відіменних дієслів, є дієсловами доконаного виду. Ця словотвірно-граматична особливість відіменних дієслів зумовлює використання іншого видотворчого засобу. Основним засобом утворення корелятивів недоконаного виду до дієслів доконаного виду є суфікси імперфективації. Подібно до перфективації, імперфективація відіменних дієслів здійснюється вибірково. Співвідносні суфіксальні форми недоконаного виду утворюють тільки ті дієслова доконаного виду, цілісна дія яких може бути представлена в стадії розгортання, тобто як нецілісна, пор.: *окультурити* – *окультурювати*, *узагальнити* – *узагальнювати*, *присвоїти* – *присвоювати* й под.

Роль супровідного видотворчого засобу у процесах імперфективації префіксально-суфіксальних відіменних дієслів виконує чергування приголосних або голосних звуків (пор.: *знижити* – *знижувати*, *облагородити* – *облагороджувати*) та зміна наголосу (пор.: *видовжити* – *видовжувати*, *опоясати* – *опоясувати*, *підпоясати* – *підпоясувати* й под.). Значно частіше ці видотворчі засоби використовуються в комплексі, пор.: *збагатити* – *збагачувати*, *спростити* – *спрощувати* й под.

Суплетивізм як спосіб творення видових корелятивів до відіменних дієслів неможливий через їхній виразний структурно-семантичний зв'язок з твірними іменниковими, прикметниковими, займенниковими та числівниковими основами, пор.: *спонсорувати* – *спонсор* («бути спонсором»), *гордувати* – *гордий* («бути гордим»), *переінакшити* – *інакший* («зробити інакшим»).

Отже, відіменні дієслова мають свою специфіку у використанні засобів видової корелятивності, яка зумовлена їх словотвірною структурою. Утворені суфіксальним способом відіменні дієслова недоконаного виду, подібно до безпрефіксних вербальних, формують видові кореляції за допомогою перфектних засобів з тією лише відмінністю, що для вербальних дієслів недоконаного виду перфективація

є основним, а для відіменних – єдиним, способом утворення dokonаних корелятивів. Оскільки в системі відіменних дієслів суфіксальні деривати становлять домінують, то це дає підстави вважати й перфективацію основним засобом видової корелятивності відіменних дієслів.

Від префіксально-суфіксальних та префіксально-суфіксально-постфіксальних відіменних дієслів dokonаного виду, за аналогією до префіксальних дієслів dokonаного виду, співвідносні форми недokonаного виду утворюються за допомогою суфіксів імперфективації. Це означає, що відіменні дієслова формують імперфективні видові пари на першому ступені видоутворення, тоді як вербальні, а точніше відвербальні дієслова, – лише на II ступені.

Висновки

Видова співвіднесеність відіменних дієслів dokonаного виду залежить передусім від здатності їх суфіксів корелювати з відповідними суфіксами імперфективації. Потенціал засобів творення відповідників dokonаного виду у вербальних дієслів ширший, ніж у відіменних, тому що крім префіксів, які є основним і спільним засобом у їх видоутворенні, цю граматичну функцію виконують суфікси та суплетивні форми. Але відіменні дієслова мають свою специфіку у використанні засобів видової корелятивності, яка зумовлена їх словотвірною структурою. Вона виявляється в тому, що від префіксально-суфіксальних та префіксально-суфіксально-постфіксальних відіменних дієслів dokonаного виду співвідносні форми недokonаного виду утворюються за допомогою суфіксів імперфективації. Отже, відіменні дієслова беруть участь у формуванні перфективних та імперфективних видових кореляцій на першому ступені видоутворення. На другому ступені видоутворення, де основним засобом видової корелятивності є суфікси імперфективації, у префіксальних вербальних дієслів dokonаного виду таких суфіксів більше, ніж у префіксальних відіменних дієслів dokonаного виду.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження засобів видоутворення у системі багатозначних дієслів та доведення видової неоднорідності багатозначних дієслів.

Література

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: академ. граматики української мови. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с. Бібліогр.: с. 391–398; 259 назв.
2. Городенська К., Кравченко М. Словотвірна структура слова. К. : Наук. думка, 1981. 199 с. Бібліогр.: 8 назв.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716. Бібліогр.: 577 назв.
4. Ивлиева И. Семантика «лакунных модификаций» (на материале глаголов звучания). *Интерактивная наука*. 2016. №4 (26). Библиогр.: 5 названий, DOI:11021661/r-80641.

References

(Транслітерація)

1. Vykhovanets I., Horodenska K. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: akadem. hramatyka ukrainskoi movy. K.: Univ. vyd-vo «Pulsary», 2004. 400 s. Bibliohr.: s. 391 398; 259 nazv [in Ukrainian].
2. Horodenska K., Kravchenko M. Slovotvirna struktura slova. K. : Nauk. dumka, 1981. 199 s. Bibliohr.: 8 nazv [in Ukrainian].
3. Selivanova O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia K, 2006. 716. Bibliohr.: 577 nazv [in Ukrainian].
4. Yvlyeva Y. Semantyka «lakunnykh modyfykatsyi» (na materyale hlaholov zvuchanyia). *Ynteraktyvnaia nauka*. 2016. №4 (26). Byblyohr.: 5 nazvanyi, DOI:11021661/r-80641 [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У статті виділено основні аспекти дослідження імперфективації дієслів у сучасній українській мові, досліджено питання про значення спостереження над дієсловом при вивченні сучасної української мови. Описано параметри видотворення дієслів вербальних і відіменних. Виділено та охарактеризовано групу відіменних дієслів української мови, що мають свої особливості у сполучуваності з суфіксами. Обґрунтування підтверджено прикладами. Зроблено висновки, що відіменні дієслова мають свою специфіку у використанні засобів видової корелятивності, яка зумовлена їх словотвірною структурою. Відіменні дієслова беруть участь у формуванні перфективних та імперфективних видових кореляцій на першому ступені видоутворення, на другому ступені видоутворення, де основним засобом видової корелятивності є суфікси імперфективації, у префіксальних вербальних дієслів доконаного виду таких суфіксів більше, ніж у префіксальних відіменних дієслів доконаного виду.

Ключові слова : дієслово, вид, відіменні дієслова, вербальні дієслова, суфіксація, імперфективація, суплетивізм, українська мова.

АННОТАЦИЯ

Чубань Т.В., Левченко Т.Н. Суффиксация и супплетивизм как способы видообразования в системе глаголов. В статье выделены основные аспекты исследования имперфективации глаголов в современном украинском языке, исследован вопрос о значении наблюдения над глаголом при изучении украинского языка. Описаны параметры видообразования глаголов вербальных и отыменных. Выделено и охарактеризовано группу отыменных глаголов украинского языка, которые имеют свои особенности в соединении с суффиксами. Выводы подтверждены примерами. Сделаны выводы о том, что отыменные глаголы имеют свою специфику у использовании способов видовой коррелятивности, которая обусловлена их словообразовательной структурой. Отыменные глаголы принимают участие в формировании

перфективных и имперфективных видовых корреляций на первой ступени видообразования, на другой ступени видообразования, где основным способом видовой коррелятивности есть суффиксы имперфективации, у префиксальных вербальных глаголов совершенного вида таких суффиксов больше, чем у префиксальных отыменных глаголов совершенного вида.

Ключевые слова : глагол, вид, отыменные глаголы, вербальные глаголы, суффиксация, имперфективация, супплетивизм, украинский язык.